

Received / Makale Geliş Tarihi 07.09.2023
Published / Yayınlanma Tarihi 29.10.2023
Volume / Issue (Cilt/Sayı) 7 (29 Ekim 100. Yıl Özel Sayısı)
ss / pp 117-130

Research Article / Araştırma Makalesi
10.5281/zenodo.10052006
Mail: editor@pejoss.com

Dr. Öğretim Üyesi Hacı Çiçek

<https://orcid.org/0000-0003-4735-6349>

Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Arap Dili Eğitimi (Arapça Öğretmenliği), Adıyaman / TÜRKİYE
ROR Id: <https://ror.org/02s4gkg68>

H-B-B Fiili Bağlamında Allah'ın Sevdiği Kişilere Dair Bir Analiz

An Analysis of People Loved by God in The Context of The Verb H-B-B

ÖZET

İslâm'ın ilahî öğretileri, mü'min için en belirleyici faktörlerdir. Bu itibarla Allah-kul ilişkisi, çok önemli bir yere sahip olup onun en temel amacı ise kulun Allah sevgisini kazanmasıdır. Aslında mü'min, Allah'a inanmakla onun belirlediği ölçülerde hareket edeceğine dair söz vermiş olmaktadır. Verilen her söz de beraberinde bazı sorumluluklar getirmektedir (İsrâ, 17/34; Ahzâb, 33/15). Kur'an genelde bütün insanları özelde ise mü'minleri, dünyayı ihmal etmeden ahireti, metafizik hayatı kazanmaya çağırmıştır (A'lâ, 87/16). Bu nedenle mü'min gerek ibadetlerinde gerekse günlük aktivitelerinde Allah'ı merkeze almak, onun sevgisini kazanacak nitelikte hareket etmek durumundadır. Kendisine has bir disipline sahip olan Kur'an, Allah'ın sevgisini kazandıran davranışları belirlemiştir. İşte bu çalışmada İslâm'ın tavsiye ettiği ve iyilik kapsamında saydığı davranışlar ele alınmıştır. Allah'ın rızasını kazanmaya yol açan Hz. Peygamber'e itaat etmek, insanî ilişkilerde öfkesini yenmek, sosyal hayatta insanların kusurlarını affetmek, başına gelen olaylar karşısında sabretmek, Allah'a ve onun öğretilerine düşmanlık yapanlara karşı mücadele sürecinde onurlu davranmak, inancına dair gelen eleştiri ve kınamaları aldırılmamak; etnik kökeni, dili, rengi ve mezhebine bakmaksızın herkese adaletle hareket etmek onlardan bazılarıdır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Allah, Kur'an, İyilik, Sevgi.

ABSTRACT

The divine teachings of Islam are the most decisive factor for the believer. In this respect, the God-servant relationship has a very important place and its main purpose is for the servant to gain the love of God. In fact, by believing in Allah, the believer promises to act within the standards determined by Him. Every promise made brings with it some responsibilities (Isra, 17/34; Ahzâb, 33/15). The Quran calls all people in general, and believers in particular, to attain the afterlife, the metaphysical life, without neglecting this world (A'la, 87/16). For this reason, the believer must center God in both his prayers and daily activities and act in a way that will earn his love. The Quran, which has its own discipline, emphasizes the behaviors that earn God's love. In this study, the behaviors that Islam recommends and considers goodness are discussed. Hz. who led to gaining Allah's consent. To obey the Prophet, to overcome anger in human relations, to forgive people's flaws in social life, to be patient in the face of events that happen to them, to act honorably in the process of fighting against those who are hostile to God and his teachings, to ignore criticism and condemnation regarding his faith; Acting fairly to everyone, regardless of their ethnic origin, language, color and sect are some of them.

Keywords: Tafsîr, Allah, The Qur'an, Goodness, Love.

GİRİŞ

Kur'an, edebiyatıyla övünüp duran ve şiir panayırları kuran politeist bir topluma indirilen, ilahî öğretilerden oluşan bir kitaptır.¹ Amaçları başında bireysel ve toplumsal düzeyde tevhit kaynaklı öğretilerin kavratılması ve yaşatılmasını sağlamaktır. Buna karşılık, şirk kültüründen kaynaklanan tasavvur ve davranışları değiştirmek, onların yerine ilke ve prensipleri doğrultusunda bir toplumu ihyâ ve inşa etmek gelmektedir, denebilir.

¹ Şirk ve farklı yansımaları hakkındaki ayetler için bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâki, *el-Mü'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim* (İstanbul: el-Matbaatu'l-İslâmiyye,1982), 379-381.

Kur'ân, ilke ve prensipleriyle muhataplarınca uygulansın diye gönderilmiş ama onları kabule zorlamamış², “*Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin*”³ haberiyle insanlara muhayyerlik, inisiyatif hakkı tanımıştır. Diğer taraftan erdemli birey ve toplum oluşturma amaçlı tavsiyeler içeren Kur'ân, kendisine iman edenleri hayırlı davranışlarda yarışmaya çağırılmış⁴, uyguladıkları takdirde onları cennet ve sevgisiyle müjdelemiştir.⁵

Fark gözetmeksizin İslâm'ın tavsiye ettiği ve maruf kapsamında saydığı iyilikler, işlenen hata ve günahların akabinde tevbe etmek, maddî ve manevî kirlerden temizlenmek, Hz. Peygamber'in getirdiği ilahî öğretilere mazeretsiz teslim olmak, büyük/kebâir veya küçük/seğâir bütün günahlardan sakınmak, öfkesini dizginlemek, insanların kusurlarını affetmek, gelişen olumsuzluklara sabretmek, inkârcılara karşı onurlu durmak, eliyle ve diliyle cihad etmek, inancını yaşama sürecinde çevresinden gelecek eleştiri ve kınamalardan çekinmemek, etnik kökeni, dili, rengi, mezhep ve meşrebi ne olursa olsun herkese adaletle mukabelede bulunmak onlardan bazılarıdır. Sözü edilen bu güzel davranışların amacı, Allah'ın rızasını kazanmak, ahiret yurdunda felaha ermektir.⁶

Kur'ân, iniş süresince farklı zamanlarda mü'minleri, verdikleri sözlerinde durmalarını tekrarlamıştır.⁷ Çünkü Allah'a verilen söz, herhangi bir kimseye verilen söze benzemediği gibi beraberinde mutlak bir sorumluluk gerektirir.⁸ Çalışmada h-b-b fiili eksenindeki ayetlere dair müfessirlerin görüş ve yorumları ele alınmıştır. Asıl konuya geçmeden önce çalışmaya esas alınan h-b-b fiili ve türevlerinin etimolojik tahlilini vermek uygun olacaktır.

1. H-B-B/حَبَّ FİİL KELİMESİNİN ETİMOLOJİK TAHLİLİ

Arapça bir kelime olan h-b-b fiili sevmek, hoşlanmak anlamına gelir aynı zamanda çirkin görmenin, sevmemenin ve hoşlanmamanın zıddıdır.⁹ Aynı fiilin türevlerinden olan ve çoğul kipindeki “ahbâb” sevgili, yâr; “habbe” ise tohum, tane ve çekirdek demektir.¹⁰ Türkçedeki hubûbat kelimesi aynı fiilin türevleri arasında yer almaktadır. Fiilin başka bir türevi “hubb”, kin duymanın, nefret etmenin zıddı bir sözcüktür.¹¹ Tefil veznindeki tahbîb ise tekrîh/nefret ettirme, çirkinleştirme ve sevimsiz göstermenin zıddıdır.¹²

Habîb “erkek sevgili” için, habîbe ise “kadın sevgili” için söylenen ifadelerdir. Nitekim Hz. Peygamber'in isimleri arasında Habîbullah (Allah'ın sevgilisi) nitelemesi öne çıkmıştır. Yine Türkçede bilinen, sevgi ve duygu sıcaklığı için kullanılan “muhabbet” kelimesi de aynı fiilden türemiştir.

Râgıb el-İsfahânî (ö.v/x1. yüzyılın ilk çeyreği), muhabbet kelimesini üç formda ele almıştır: Birincisi; zevk ve sevgi için olan muhabbettir ki bu, bir erkeğin bir kadını sevmesine, ona âşık olmasına benzer bir durumdur. “*Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler*”¹³ ayeti buna bir örnek olarak verilebilir. İkincisi; kişinin, çıkarı için faydalanacak şeyleri sevmesidir. “*Hoşunuza/zevkinize gidecek bir şey daha var: Allah'ın yardımı ve (yakında gerçekleşecek) bir zafer! Mü'minleri müjdele!*” ayetinde vurgulanmıştır.¹⁴ Üçüncüsü; fazilet ve erdem eksenli olmak üzere ilim sahiplerinin birbirlerini sevmesidir. İsfahânî “Her muhabbet bir istek ve dilemektir ama her istemek bir muhabbet değildir. Çünkü muhabbet, istemekten daha etkili ve kapsamlıdır” demiştir.¹⁵ Hadislerde ise sevdiğini Allah için seven¹⁶, Allah için bir araya gelen ve aynı duyguyla ayrılanlar¹⁷, Allah için sevdiğini kardeşine itiraf edenler de¹⁸ bu formda değerlendirilmiştir.

² el-Bakara 2/256.

³ Kehf 18/29.

⁴ el-Bakara 2/148; el-Mâide 5/48.

⁵ el-Bakara 2/25, 155; Tevbe 9/112.

⁶ İlgili ayetler için bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâki, *el-Mü'cemü'l-müfessires li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 191-192.

⁷ el-Bakara 2/40; en-Nahl 16/91.

⁸ İsrâ 17/34; Ahzâb 33/15.

⁹ Ahmed Muhtâr Abdülhamid Ömer, *el-Bahsü'l-lügavî inde'l-Arab* (Kâhire: Alemü'l-Kütüb, 2003), 232.

¹⁰ H-b-b maddesinin geniş şekilde ele alındığına dair bkz. Ahmed Muhtâr Abdülhamid Ömer, *el-Bahsü'l-lügavî inde'l-Arab*, 228; Ebû Nasr İsmâil Ali b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye* (Kâhire: 1958), 1/105; Reinhart Pieter Anne Dozy, *Tekmilâtü'l-me'âcim el-Arabîyye*, çev. Muhammed Selîm en-Na'imî (Bağdat: Vizâretü's-Sekâfeve'l-İ'lâm, 1979), 3/12.

¹¹ Ebû Fadl Cemalüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrût: Müessesetü'l-A'lamî, 2005), 1/289; Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Kâhire: Dârü'l-Hidâye, ts), 2/212.

¹² Ebû Saîd Neşvân b. Saîd b. Sa'd el-Yemenî, *Şemsü'l-ülûm ve devâ'ü kelâmi'l-Arab mine'l-külûm* (Beyrût: Dârü'l-Fikr el-Muâsir, 1999), 3/1296.

¹³ İnsân 76/8.

¹⁴ Saff 61/13.

¹⁵ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, H/1412), 214.

¹⁶ Buhârî, *İmân* 9; Müslim, *İmân*, 67.

¹⁷ Buhârî, *Ezân* 36; Müslim, *Zekât*, 91.

¹⁸ Ebû Dâvûd, *Edeb* 113.

H-b-b fiil kelimesinin sözlük ve terim anlamları verildikten sonra söz konusu kelimeye müradif diğer sözcük ve kavramlardan söz etmek yerinde olacaktır.

2. MUHABBET KELİMESİNE MÜRADİF DİĞER KAVRAMLAR

Arap dili ve edebiyatı literatüründe birçok kelimenin eşanlamlısı bulunduğu gibi muhabbet kelimesinin de de müradif sözcükleri bulunmaktadır. En yakın anlamlı olanları aşağıdaki şekilde tasnif etmek mümkündür.

2.1. el-Helelu/الْحَلَالُ

Sözlük anlamı itibariyle arkadaş, dost demektir. Halil kelimesi ise muhib'in eşanlamı olup sevgide ihmalkârlık, kusur işlemeyen manasındır. Aslında burada karşılıklı sevgi ve muhabbet söz konusudur.

Başka bir tanımla halil kelimesi, hulle sözcüğünün fe'ıl veznindeki şeklidir ki anlamı, hiçbir zaman dostluğa hâlel getirmemek, gölge düşürmemek¹⁹; iki kişi arasında zedelenmemesi adına sevgi ve muhabbetin sürüp gitmesi demektir.²⁰ Bu durum, sevgi ve muhabbetin en berrak, arı duru şeklidir. Çünkü onu bulandıracak hiçbir dış etkene imkân tanınmamaktadır.²¹ Halil/dost edinilen kişideki sevgi ve bağlılık, okun yaya yerleştiği gibi gönülde karar kıldığından bu isimle nitelenmiştir.²² Örneğin Yüce Allah, Hz. İbrahim'i, Hz. İbrahim de Yüce Allah'ı sevmektedir.²³ Burada dikkat edilmesi gereken nokta Yüce Allah'ın, Hz. İbrahim'i tam bir sevgiyle dost edinmesidir.²⁴ Hz. İbrahim'de de sevgi ve muhabbetin kalpte yerleşmesi söz konusudur. Bu nedenle Hz. İbrahim, "Halilullah" diye bilinmektedir. Nitekim ayetteki "Allah, İbrahim'i dost edinmiştir"²⁵ diye buyurulması bu anlamda kullanılmıştır.

2.2. Meveddet/المَوَدَّةُ

Muhabbet kelimesine müradif olan meveddet, birini veya bir şeyi övmek, ona kalben sevgi beslemektir.²⁶ Meveddetin mastarı olan ve bir şeyi istemek anlamına gelen vüdd kelimesi, bütün hayırların giriş kapısı olarak kabul edilmiştir.²⁷

Çok seven, aşırı sevgiye sahip anlamına gelen vedûd kelimesi, Allah'ın sıfatlarından biridir. Kur'an'da Allah'ın, kullarına karşı merhameti ve sevgisinin bol olduğuna dair verilen haberler, genellikle vedûd kelimesiyle vurgulanmıştır.²⁸

Sevgi eksenli muhabbet için Hz. Peygamber'e yönelik "De ki: Ben bu davetime/çağırma karşılık sizden akrabalıkta sevgiden başka bir ücret istemiyorum"²⁹ emri, güzel bir örnek hükmündedir.³⁰ İbn Abbâs'a (ö.68/687-688) göre akrabaları sevmeye karşılık hiçbir ücret talep edilmez.³¹ İlahî haber, bu geçeği vurgulama amacını taşımaktadır.³²

Kur'an'da bağ manasındaki sebab/esbâb kelimesi de meveddet anlamında kullanılmıştır. Dünyada çıkar için birbirine yakın duran inkârcılar, azabı gördüklerinde aralarındaki yapay bağı/sevgiyi koparacaklardır.³³ Oysaki mü'minlerin, Allah'a ve mü'min kardeşlerine meveddeti tam ve eksiksizdir. Çünkü aynı fiilden türeyen vüdd, "kâmil sevgi" demektir.³⁴

¹⁹ Ebü'l-Ferec Cemâluddin Abdürrahmân b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesir fi ilmi't-tefsîr*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrüt: Dâru'l-Küttâbi'l-Arabî, 2001), 1/478.

²⁰ Ebü Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim Etfiş (Kâhire: Dâru'l-Küttübi'l-Mısıriyye, 1964), 3/266.

²¹ Ebü Hafz Siracuddin Ömer b. Ali b. Âdil en-Nu'mânî, *el-Lübâb fi ulûmi'l-kitâb*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz (Beyrüt: Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1998), 4/310.

²² Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 4/99-100.

²³ Ebü Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *ez-Zâhir fi me'ânî kelimâti'n-nâs*, thk. Hâtım Sâlih ed-Dâmin (Beyrüt: Müessesetü'r-Risale, 1992), 1/493.

²⁴ Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdülcabbâr es-Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'an* (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1997), 1/484.

²⁵ en-Nisâ 4/125.

²⁶ Ebü'l-Berekât Kemâluddin Abdürrahmân b. Muhammed el-Enbârî, *Esrârü'l-Arabiyye* (Kâhire: Dâru'l-Erkam, 1999), 98.

²⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/453.

²⁸ Hûd 11/90; Burûc 85/14.

²⁹ Şûrâ 42/23.

³⁰ Ebü Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, thk. Muhammed Avd Mür'ib. (Beyrüt: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, 2/219).

³¹ Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, *Tefsîrü Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselâm Ebü'n-Nîl (Kâhire: Dâru'l-Fikr el-İslâmî, 1989), 218; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/458.

³² Bkz. Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâil b. Side el-Mürsî, *el-Muhkem ve'l-muhitü'l-a'zam*, thk. Abdülhamid Handâvî (Beyrüt: Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 2000), 9/369.

³³ Bakara 2/166. Ayetin tefsiri için bkz. Ebü Muhammed Abdürrahmân b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebü Hâtım, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm* (Riyâd: Mektebetü Nazzâr Mustafa el-Bâz, H/1419), 1/278.

³⁴ Fahrüddin Râzî, *Me'âtilu'l-gayb* (Beyrüt: Dâru İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 1999), 7/51.

Süddî (ö.127/745), meveddetin muhabbetle, rahmetin de şefkatle eşanlamlı olduğunu söylemiştir.³⁵ Başka bir yorumda meveddet büyükleri sevmek, rahmet ise küçükler için şefkat göstermek şeklinde tanımlanmıştır.³⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö.745/1344), meveddetin gençlere, rahmetin de yaşlılara gösterilmesi gerekir diye söylemiştir.³⁷

Ebü'l-Muzaffer Mansûr es-Sem'ânî (ö.489/1096), meveddet bağlamında dostu tarif ederken “Dost, tıpkı senin gibi, sana hem dışı hem içi aynı olan kimsedir” demiştir.³⁸ Sem'ânî, burada “sedîkun hemîm” yani “samimi dost” kavramını vurgulayan ayetlere göndermede bulunmuştur.³⁹ Mahmûd b. Ebü'l-Hasan b. el-Hüseyn en-Nisâbüri (ö.553/1158), ayette geçen “sedîkun hemîm” tamlamasındaki kelimelere çok güzel yorumlar getirmiş; sedîkun için “sevgisi ve muhabbetinde dosdoğru olan dost”; hemîm için ise “arkadaşının öfkesine mâni olan kimse” diye anlam vermiştir.⁴⁰

Kur'an, Allah rızası için birbirini seven takva sahiplerinin dışındakilerin dostluklarının kalıcı olmadığını, sözde dostların birbirine düşman kesileceklerini⁴¹, peygamberlerin davetine karşı koyan zalimlerin cehennem azabını gördüklerinde, sıkıntıdan ellerini ısırarak “Keşke peygamberle aynı yolda olsaydım”, “Eyvah, keşke falancayı dost edinmeseydim!”⁴² diyeceklerini haber vermiştir.

Kur'an, bir taraftan mü'minler arasındaki meveddet ve muhabbeti tavsiye ederken diğer taraftan ise gerek açık gerekse gizlice Allah'ın düşmanlarına sevgi/meveddet beslemeyi yasaklamıştır.⁴³

3. ALLAH'IN SEVDİĞİ BAZI KİŞİ VE GRUPLAR

Kur'an, birçok konuya değindiği gibi Allah'ın sevdiği bazı kişi ve gruplardan da söz etmiştir. Onları kısaca ele alıp değerlendirmek uygun olacaktır.

3.1. Allah, İyilik Yapanları Sever

Ayetlere dikkat edildiğinde Kur'an'daki iyilik kavramının “birr” sözcüğüyle müradif olduğu görülecektir. B-r-r fiilinden türemiş olan “birr” kelimesinin sözlükteki anlamı her türlü iyilik ve güzellik, hayırlı işleri bolca yapmak, kabule şayân olan ibadet, ihsân, anaya babaya iyilik yapmak, itaat etmek⁴⁴, sosyal ilişkilerde güzel geçinmek, takvayla, sıdkla, doğruluk ve adaletle hareket etmek demektir.⁴⁵ “İbn Bârr” denince anne babasına itaat eden, iyilik yapan kimse anlaşılır.⁴⁶

“Allah yolunda infak edin (verin)! (Bunu yapmayarak) kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın! İyilik yapın! Şüphesiz ki Allah iyilik yapanları sever.”⁴⁷ Ayette, Allah yolunda malını tasadduk etmekten geri durma ve infak kültürünü terk etme, manevî bir tehlike olarak nitelenmiştir.⁴⁸ Tehlikenin bir başka anlamı ise bir şeyi kaybetmek, nereye gittiğini bilmemektir. Ayette dolaylı olarak “İnfak ibadetini terk etmeye yaklaşmayınız, tekin olmayan yerlerde gezinmeyiniz, cimrilik yapmayınız” mesajı verilmiştir.⁴⁹ Çünkü manevî tehlike, beraberinde helak olmayı getiren bir afettir. Râgıb el-İsfahânî, helak kavramını bir şeyin kaybedilmesi, bir objenin şekil değiştirmesi ve ölüm anlamında olmak üzere üç şekilde tanımlamıştır.⁵⁰

Begavî (ö.516/11229, tehlikeyi, sonu kişiyi helake götüren bir süreç olarak tanımlamış; tehlikeden sakınmanın mümkün, helakten ise sakınmanın muhal olduğunu belirtmiştir.⁵¹ Buradan hareketle tehlike, helak olmanın nedeni sayıldığında o zaman anlam, “Kendi ellerinizle kendinizi öldürmeyiniz” demek olur.

³⁵ Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi 'l-Kur'an*, 14/17.

³⁶ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *Tefsîri 'l-Kur'an (en-Nüket ve'l-uyûn)*, thk. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 4/305; Ebü'l-Kâsım Tâcülkurra Burhânuddîn Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî, *Garâibu't-tefsîr ve acâibü'l-te'vil* (Beyrût: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'an, ts.), 2/893.

³⁷ Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf Ebü Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, thk. Sitkî Muhammed Cemil (Beyrût: Dâru'l-Fikr, H/1420), 8/382.

³⁸ Sem'ânî, *Tefsîri 'l-Kur'an*, 3/551.

³⁹ Bkz. Farklı nüanslarda bkz. Şuarâ 26/101; Gâfir 40/18; Fussilet 41/34; Hâkka 69/35; Me'âric 70/10.

⁴⁰ Mahmûd b. Ebü'l-Hasan b. el-Hüseyn el-Gaznevî en-Nisâbüri, *İcâzü'l-be'yân 'an me'âni 'l-Kur'an*, thk. Hanîf b. Hasan el-Kâsımî (Beyrût: Dâru'l-Garb el-İslâmî, H/1415), 2/624.

⁴¹ Zuhurf 43/67.

⁴² Furkân 25/27-28.

⁴³ Mumtahine 60/1.

⁴⁴ İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*, 10/240.

⁴⁵ İsfahânî, *Müfredât*, 114.

⁴⁶ Ahmed Muhtâr Abdülhamîd Ömer, *Mü'cemü'l-lügati'l-Arabîyye el-muâsıra* (Kâhire: Alemü'l-Kütüb, 2008), 1/186.

⁴⁷ Bakara 2/195.

⁴⁸ İbn Cerir et-Taberî, *Câmi 'ü'l-be'yân fi te'vili 'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 3/583.

⁴⁹ Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed Vâhidî en-Nisâbüri, *el-Vasîfî fi tefsîri 'l-Kur'âni'l-mecid*, thk. Komisyon (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 1/293; Sem'ânî, *Tefsîri 'l-Kur'an*, 1/195.

⁵⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 844.

⁵¹ Ebü Muhammed el-Hüseyn b. Mesud el-Begavî, *Meâlimü't-tenzîl fi tefsîri 'l-Kur'an*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrût: Dâru İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 1420), 1/239.

Kendisini tehlikeden uzak tutan kimse, bir bakıma iyilik yapmış olmaktadır. Bu nedendir ki Allah, ayette iyilik sahiplerini sevdiğini buyurmuştur.⁵²

İnfak⁵³ etme kültüründen uzak durma tehlike diye nitelenmiş, onu icra etme “ihsân”, onu yapan ise “muhsin” diye taltif edilmiştir.⁵⁴ Müfessirler, ayette geçen “Allah yolunda infak edin (verin)!” ifadesinden kastın, genellikle cihat ve onun gerçekleşmesine vesile olan bütün yollar olduğu kanaatinde idirler.⁵⁵ İbn Abbâs, tehlike ile infaktan geri durma kıyaslamasını yaparken kişiyi ölüme götüren faktörün tehlikeden daha çok, infak ahlakından uzaklaşma olduğunu bildirmiştir.⁵⁶

Müfessirler, ayetin sonundaki “İyilik yapın!” kesiti hakkında da yorumlar yapmıştır. Yorumlar daha çok, Allah yolunda her harcama⁵⁷, Allah’ın farz kıldığı bütün yükümlülükler⁵⁸, Allah’ın yolunda savaşıma, başta şirk olmak üzere bütün büyük günahlardan sakınma⁵⁹, ahlak ve amellerini düzeltme, yoksullara yardımı etme⁶⁰, Allah hakkında güzel zan besleme⁶¹ noktasında yoğunlaşmıştır. Başka bir ayette bollukta ve darlıkta Allah rızası için harcama, öfkesini yenme, insanların kusurlarını bağışlama da iyilik kapsamında değerlendirilmiştir.⁶² Cevâmîü’l-kelim olan Hz. Peygamber, ihsânı “Allah’ı görür gibi ibadet etmektir. Biz, her ne kadar O’nu görmesek de O bizi görmektedir” diye buyurmuştur.⁶³

Hasan-ı Basrî’ye (ö.110/728) göre “ihsân, iyiliği herkese ulaştırmak” iken, Süfyân-ı Sevrî’ye (ö.161/778) göre “İhsân, iyilik edene iyilik yapmak değildir; asıl ihsân, kötülük edene iyilik yapmaktır. Çünkü iyiliği iyilik ‘al bunu ver onu’ cinsinden ticaret yapmak gibidir.” Serî es-Sakatî (ö.251/865) ise ihsânı “Kişinin imkân bulduğunda beklemeden iyilik yapmasıdır; çünkü kişi, her zaman iyilik yapma imkânı bulamaz”⁶⁴ diye tanımlamıştır.

İşte Yüce Allah, bu davranış sahiplerini sevmekte, onların ilahî rahmete oldukça yakın olduklarını⁶⁵, ecirlerini zayi etmeyeceğini⁶⁶, onlarla beraber olduğunu⁶⁷ ve iyiliğin karşılığının ancak iyilik olacağını⁶⁸ bildirmiştir.

3.2. Allah, Tevbe Eden ve Temizlenen Kullarını Sever

Allah’ın hoşnutluğunu kazanan ve onun sevdiği kulları arasına girenler arasında tevbe eden ve temizlenenler bulunmaktadır. Bu konuda Kur’ân şöyle buyurmaktadır: “Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: “O bir ezadır (rahatsızlıktır). Ay halinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah’ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever.”⁶⁹

Medineliler, Yahudi toplumuyla beraber yaşıyorlardı. Birçok konuda onlardan etkilenmişlerdi. Örneğin Yahudiler, kadın regl halinde iken onu necis görüyor, ondan uzaklaşıyor, onunla aynı yatağı paylaşmıyor; hatta aynı sofraya oturmuyorlardı. Bu durum, bazı mü’minlerin zihin dünyasında sorular oluşturuyordu.⁷⁰

⁵² Ebü’l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medârikü’l-tenzil ve hakâikü’l-te’vil* (Beyrüt: Dârü’l-Kelim et-Tayyib, 1998), 1/167.

⁵³ Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî (ö.465/1072), zenginlerin infakı mallarıyla, abitlerin infakı bedenleriyle, ariflerin infakı kalplerleriyle, muhiplerin infakı ise ruhlarıyla olur diye bir yorumda bulunmuştur. Bkz. Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, thk. İbrâhim el-Besyûnî (Kâhire: el-Hey’etü’l-Misriyye, ts.), 1/162.

⁵⁴ Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, thk. Abdülcelil Abdüh Çelebi (Beyrüt: Alemü’l-Kütüb, 1988), 1/266; Mâveridî, *Tefsîrüh’l-Kur’ân*, 1/253.

⁵⁵ Ebü Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf Seâlibî, *el-Cevâhirü’l-hisân fi tefsîri’l-Kur’ân* (Beyrüt: Dârü İhyâ et-Türâsi’l-Arabî, 1997), 1/403; Sem’ânî, *Tefsîrüh’l-Kur’ân*, 1/267; Nesefî, *Medârikü’l-tenzil ve hakâikü’l-te’vil*, 1/165; Muhammed Senâullah Mazharî Pânîpetî, *et-Tefsîrüh’l-Mazharî*, thk. Gulâm Nebî Tunusî (Pakistan: Mektebetü’l-Rüşdiyye, H/1412), 1/374, 2/205; Muhammed Seyyid Tantavî, *et-Tefsîrüh’l-vasîit li’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Kâhire: Dârü’n-Nahda, 1997), 1/408; Muhammed Cemâluddîn Kâsımî, *Mehâsinüh’l-te’vil*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beyrüt: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, H/1418), 2/61;

⁵⁶ Abdürrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn es-Suyûtî, *ed-Dürrüh’l-mensûr fi’l-tenzil ve tefsîri’l-Kur’ân* (Beyrüt: Dârü’l-Fikr, ts.), 1/499.

⁵⁷ Ebü’l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîrüh’l-Mukâtil*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrüt: Dârü İhyâ et-Türâs, ts.), 1/170.

⁵⁸ Taberî, *Câmi’ü’l-beyân fi te’vîli’l-Kur’ân*, 3/595.

⁵⁹ Begavî, *Meâlimüh’l-tenzil fi tefsîri’l-Kur’ân*, 2/83.

⁶⁰ Ebü Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. el-Muhâribî İbn Atrıyye, *el-Muhârrerüh’l-vecîz fi tefsîri’l-kitâbi’l-azîz* (Beyrüt: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, H/1422), 2/361.

⁶¹ İbnü’l-Cevzî, *Zâdüh’l-mesîr fi’l-ilmî’l-tenzil ve tefsîri’l-Kur’ân*, 1/158.

⁶² Bkz. Ali İmrân 3/134. Ayrıca bkz. Ali İmrân 3/147-148; Mâide 5/13, 93.

⁶³ Buhârî, *Tefsîr*, 31/2, *İmân*, 37; Müslim, *İmân*, 1.

⁶⁴ Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdi İbn Acîbe, *el-Bahrüh’l-medîd fi tefsîri’l-Kur’âni’l-mecîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Ruslân (Kâhire: Hasan Abbâs Zekî, 1998), 1/408.

⁶⁵ A’râf 7/56.

⁶⁶ Hûd 11/115.

⁶⁷ Nahl 16/128.

⁶⁸ Rahmân 55/60.

⁶⁹ Bakara 2/222.

⁷⁰ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’l-tenvîr* (Tûnus: Dârü’t-Tûnusiyye, 1984), 2/364; Muhammed Ebü Zehra, *Zehrettüh’l-tenvîr* (Beyrüt: Dârü’l-Fikr el-Arabî, ts.), 2/728

Ayet, söz konusu yanlış algılara açıklık getirme, verdiği mesajla vahyin gölgesinde bir toplum oluşturma amacını gütmüştür. Nitekim bu formattaki ayetler, mü'minlerin bazı sosyal ve ailevî aktivitelerini Yahudilerin kültüründen ayırtmış, uzaklaştırmıştır.⁷¹

Ayette geçen ve temizlenenler anlamına gelen “mutataahirîn” kavramı hakkında bazı yorumlar yapılmıştır. Cünüplükte su ile temizlenme olarak yorumlandığı gibi⁷² şirk ve cehalet gibi günahlardan temizlenme şeklinde de anlamlandırılmıştır.⁷³ Yapılan iki yorumdan günahlardan temizlenmenin daha öne çıktığını söylemek mümkündür.⁷⁴

Kurtubî (ö.671/1273), ayetteki tevvâbîn'i manevî temizlik; mutataahirîn'i ise maddî/bedensel temizlik şeklinde kategorize etmiştir.⁷⁵ Kurtubî, tasnifini Atâ b. Ebî Rebâh (ö.114/732), Mukâtil b. Süleymân (ö.150/767) ve Ebû'n-Nadr Muhammed el-Kelbî (ö.146/763) gibi tefsir öncülerin görüşünden mülhem yapmıştır.⁷⁶

Reşid Rıza (ö.1935), taharet'in maddî, manevî ve hissî kirliliği kapsadığı gibi içki, kumar, fuhuş ve yüz kızartıcı gibi her türlü münkerâtı da kapsadığı görüşündedir.⁷⁷ Aslında “mutataahir”in anlamı, her türlü maddî ve manevî kirlilerden kendisini arındıran kimse demektir.⁷⁸ Çünkü bütün ibadetlerin temeli, temizliktir. Ayetin dikkat çektiği noktalardan biri de budur.⁷⁹

İmam Mâtürîdî ise (ö.333/944) “Tevbe eden ve her türlü kir ve pasaktan kendini arındıran kimse Allah'ın sevgisini; her iki durumdan sakınmayan ise Allah'ın gazabını hak etmiştir” şeklinde bir yorum yapmıştır.⁸⁰

3.3. Allah, Hz. Peygamber'e Uyanları Sever

Allah'ın, kendi sevgisine şart koştuğu davranışlardan bir diğeri de ümmetine oldukça düşkün olan⁸¹ ve bütün insanlığa rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber'e⁸² itaat etmektir. Hidayet yolunu kolaylıkla bulma şartı Hz. Peygamber'e itaat etmeye bağlanmıştır.⁸³

Dahhâk b. Müzahim'in (ö.105/723) İbn Abbâs'tan naklettiğine göre Hz. Peygamber'in bulunduğu bir anda kendilerini Hz. İbrahim'in takipçileri diye lanse eden müşrikler, Mescidü'l-Haram'a diktikleri putlara devekuşu yumurtalarını asıyor, kulaklarına küpeler takıyor, onlara secdeye varıyorlardı. Hz. Peygamber, onları Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'e muhalefet ettiklerine dair uyarınca müşrikler, Allah rızası için onlara ibadet ettiklerini, kendilerini Allah'a daha çok yaklaştıracaklarını iddia etmişlerdi. Bu olay üzerine ayet nazil olmuştur.⁸⁴ Başka rivayette Yahudi ve Hıristiyanların “Biz, Allah'ın oğulları ve sevgili dostlarıyız/kullarıyız”⁸⁵ demesi üzerine⁸⁶; daha farklı bir rivayette ise münafıkların lideri Abdullah b. Ubeyy b. Selûl'ün (ö.9/631) “Muhammed, kendisine olan itaati, Allah'a itaat gibi görüyor” sözü nedeniyle nazil olduğu söz konusudur.⁸⁷ Nitekim Kur'an'da “De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir” diye buyurulmuştur.⁸⁸

⁷¹ Muhammed Mütevellî Şa'râvî, *el-Havâtur havle'l-Kur'âni'l-Kerim* (Kâhire: Matbaatü Ahbâr el-Yevm, ts.), 2/968.

⁷² Muhammed Ali Şevkânî, *Fethü'l-kadir* (Dimâşk: Dâru İbn Kesir, 1993), 1/259.

⁷³ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/403; Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 1/225; Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 1/625.

⁷⁴ Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. İshâ b. Ebû Zemenîn, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîz*, thk. Ebû Muhammed Hüseyin b. Ukkâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz (Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2002), 1/222.

⁷⁵ Bkz. Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/91. Ayrıca bkz. Abdülkerim Yûnus el-Hatîb, *et-Tefsîrü'l-Kur'âni li'l-Kur'ân* (Kâhire: Dâru'l-Fikr el-Arabî, 1970), 1/254; Ebû't-Tayyib Muhammed Sıddîk Hân el-Kannevcî, *Fethü'l-beyân fi mekâsidi'l-Kur'an* (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992), 1/449.

⁷⁶ Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-basîf* (Riyâd: Câmiatu Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, H/1430), 4/179.

⁷⁷ Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakim (Tefsîrü'l-menâr)* (Kâhire: Heyet,1990), 6/215; Muhammed Mahmud el-Hicâzî, *et-Tefsîrü'l-vâdh* (Beyrût: Dâru'l-Cîyl el-Cedîd, 1993), 1/139; Vehbe b. Mustafa Zühaylî, *et-Tefsîrü'l-münîr* (Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 1991), 2/296.

⁷⁸ Tantavî, *et-Tefsîrü'l-vasîl li'l-Kur'âni'l-Kerim*, 1/497.

⁷⁹ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-huffâz fi tefsîri eşrefi'l-elfâz* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 2/418.

⁸⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Tefsîrü'l-Mâtürîdî (Te'vilâtu ehli's-sünne)* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 8/575.

⁸¹ Tevbe 9/128.

⁸² el-Enbiyâ 21/107.

⁸³ en-Nûr 24/54.

⁸⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, 1/273; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/197; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 3/103.

⁸⁵ Mâide 5/18.

⁸⁶ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz*, 1/421.

⁸⁷ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*, 1/429; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 3/104.

⁸⁸ Âl-i İmrân 3/31.

Buradan hareketle Allah'ı sevdiğini söyleyenlerin, iddialarını ispat etmek adına Hz. Peygamber'e itaat etmeleri gerekmektedir.⁸⁹ Bir mü'min için Hz. Peygamber'in huzurunda öne geçmemesi, sesini yükseltmemesi de itaat ve sevgi kapsamında değerlendirilmiştir.⁹⁰ Allah'ı sevdiğini iddia edip Hz. Peygamber'in ilettiği emir ve nehiylere duyarsız davrananların, Allah'ı sevdiğini söyleyemez; aksine onlar yalancı kimseler diye nitelenmiştir. Allah'ı sevmek, onun peygamberine itaat etmek güzel; aksi ise kötü ve çirkin bir sözdür. Zaten Kur'an'da güzel sözler Allah'a yükselir, rızasına uygun iş ve davranışları da O yüceltir diye buyurulmuştur.⁹¹

Hasan-ı Basrî "*Hz. Peygamber'e itaat eden Allah'a itaat etmiştir*"⁹² ayetinden hareketle "Allah, peygamberine olan sevgiyi kendine, ona itaati de kendine itaat olarak kabul etmiştir" diye bir yorum yapmıştır.⁹³ Nitekim "*(Ey Muhammed!) Sana biat edenler, gerçekte Allah'a biat etmişlerdir*"⁹⁴ mealindeki ayet de bunun en bariz destekçisidir.

Ebû Hafs Necmüddîn Ömer en-Neseî (ö.537/1142), ayetin maksadına dair şu açıklamayı yapmıştır: Eğer iddia ettiğiniz gibi Allah'ı seviyorsanız, ancak bana uymanız ve inkârcılara itibar etmemenizle gerçekleşebilir. Ben, sizi, beni peygamber olarak gönderen Allah'a iman etmeye, onun emir ve yasaklarına uymaya çağırıyorum. Doğrusu, benim çağırma uymayan Allah'ı sevmiyor demektir. Eğer bana uyarmanız Allah sizi sever, sizin günahlarınızı bağışlar.⁹⁵ Mü'min için imanın tadı, Allah ve peygamberinin her şeyden daha sevgili olmasından geçtiği gibi sevdiğini sadece Allah için sevmesi ve eski cahiliye inancına dönme konusunda ateşe atılırcasına tiksinden geçmektedir.⁹⁶

Zemahşerî (ö.538/1144), ayetteki asıl anlamın "Allah'a gerçek anlamda kulluk etmek isteyenler, Hz. Peygamber'e uymalıdır ki Allah onlardan razı olsun, onları bağışlasın" olduğunu söylemiştir.⁹⁷

Kur'an'daki "*Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur, buna uyunuz*"⁹⁸; "*Peygamber size ne vermişse onu alın, neyi yasaklamışsa ondan uzak durun. Allah'a saygısızlık yapmaktan sakının*"⁹⁹ gibi mesajlar, Hz. Peygamber'e itaatin ne denli önemli olduğunu bir göstergesi durumundadır.

3.4. Allah, Günahın Sakınan Takva Sahiplerini Sever

Arapça bir kelime olan takva, v-k-y fiilinden türemiştir. Sözlükte "*Bir şeyi korumak, bir şeyden korunmak/sakınmak, saygı göstermek, korkmak, çekinmek*" demektir.¹⁰⁰ Kur'an'da takva kelimesinin yanı sıra aynı fiilden türemiş "*ittikâ*", "*tukâ*", "*etkâ*", "*vikâye*" ve "*muttaki*" gibi farklı kelimeler mevcut olup sayıları üç yüz civarındadır.¹⁰¹ Bu sözcüklerden "*vikâye*", başı örttüğünden dolayı başörtüsü, yaşmak anlamına gelmektedir.¹⁰² *Vikâye*'nin bir diğer anlamı ise bir şeyi, onu rahatsız edecek ve ona zarar verecek faktörlerden koruyan obje iken takva ise insanın ürktüğü, korktuğu şeylerden nefsinin muhafaza etmesi, koruması demektir.¹⁰³

Bir mü'min için verilen söze sadık kalmanın takva ile doğrudan bir ilişkisi vardır. Sözünde durma veya ondan cayma, insanın kişiliğini somut biçimde yansıtan ayna gibidir. Aşağıdaki ayet, sosyal ilişkilerde emin olmanın, sözünde durmanın, verilen bir emanetin asıl sahibine tevdi etmenin önemini vurgulamaktadır.

⁸⁹ Taberî, *Câmi ü'l-beyân fi te'vili'l-Kur'an*, 6/323.

⁹⁰ el-Hucurât 49/1-2.

⁹¹ Burada (Fâtır 35/10) ayetine telmihte bulunulmuştur. Bkz. Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nisâbüri, *Tefsîrü'l-Kur'an*, thk. Sa'd b. Muhammed es-Sa'd (Medine: Dârü'l-Meâsir, 2002), 1/169; Muhammed Emin b. Muhammed eş-Şinkîti, *Edvâü'l-beyân fi İzâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an*, (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1995), 1/199.

⁹² en-Nisâ 4/80.

⁹³ İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîz*, 1/255; Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî, *Revâiü't-tefsîr*, thk. Ebû Muâz Târik b. İvâdu'llah b. Muhammed (Riyâd: Dârü'l-Asîma, 2001), 1/200, 2/55.

⁹⁴ Fetih 48/10.

⁹⁵ Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî es-Semerikandî, *et-Teysîr fi't-tefsîr* (İstanbul: Dârü'l-Lübâb li'd-Dirâsât, 2019), 4/8.

⁹⁶ Buhârî, *İmân*, 9.

⁹⁷ Ebû'l-Kâsım Mahmûd Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidü't-tenzîl ve uyûni'l ekâvil fi vucûhi't-te'vil* (Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987), 1/353.

⁹⁸ el-Enâm 6/153.

⁹⁹ el-Haşr 59/7.

¹⁰⁰ Ebû'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mü'cemü mekâyisi'l-lüga* (Beyrût: Dârü'l-Cîyl, 1991), 6/131; Mecduddîn Muhammed b. Yakûb Firüzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhî* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 499.

¹⁰¹ Geniş bilgi için bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mucemu'l-müfrehes li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 758-761.

¹⁰² Cârullâh Ebû'l-Kâsım Mahmud ez-Zemahşerî, *Rebîu'l-ebâr ve nusûsu'l-ahyâr* (Beyrût: Müessesetü'l-A'lamî, 1992), 4/409.

¹⁰³ Geniş bilgi için bkz. Râğîb el-İsfahânî, *Mufredât*, 881.

“Hayır! Kim sözünü yerine getirir ve (günahlardan) sakınırsa, hiç şüphesiz ki Allah, takvâ sahiplerini sever.”¹⁰⁴

Yüce Allah, ayette kulun sözünü tutması halinde kendisinin de verdiği sözü yerine getireceğini bildirmiştir.¹⁰⁵ Bu, Hz. Peygamber’i tasdik etme ve onun verdiği mesajlara bağlı kalmada, özelde Benî İsrâil’e genelde ise herkese verilen bir vaattir.¹⁰⁶

Kur’ân, sözünde duranların takdir edileceğini bildirdiği gibi sözünde durmayan ve yeminlerini para pula satanların hesap günü nasipsiz kalacaklarını “Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir paraya satanlar var ya, işte onların ahirette bir payı yoktur; Allah kıyamet günü onlarla hiç konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temizlemeyecektir. Onlar için acı bir azap vardır”¹⁰⁷ diye bildirmiştir:

3.5. Allah, Öfkesini Yenen ve İnsanların Kusurlarını Affedenleri Sever

Ğ-y-z/gayz kelimesi şiddetli öfke¹⁰⁸, kızgınlık, hiddet ve sinirlenmek demektir.¹⁰⁹ Gayz ile gazab arasında yakın bir ilişki vardır. Arap dilbilimcileri gayz’ın gazab kelimesinden daha öte bir ruh hali olduğunu söylemişlerdir.¹¹⁰ Başka bir tanıma göre insan kendi şahsına karşı gayz besleyebilir ama gazaplanamaz; çünkü gazap öfke duyulan kişiyi cezalandırmayı gerektirir, halbuki kimse kendini cezalandırmak istemez.¹¹¹

Öfke, öyle olumsuz bir özelliktir ki sahibinin psikolojik yapısını değiştirecek kadar etkilidir.¹¹² Nitekim mü’minlerin varlığına tahammül etmeyen, öfkelerinden parmaklarını ısırarak kâfirler hakkında Kur’ân’da “Öfkenizden çatlayın!”¹¹³ denmiştir. “Cehennem öfkesinden neredeyse çatlayacak”¹¹⁴ ayeti de lügavî bağlamda bunu desteklemektedir.

Ayette geçen “kâzimîn” kelimesinin aslı ise k-z-m fiilidir ki anlamı nefesini tutmak, sesini çıkarmamak, susmak, kendine hâkim olmak demektir.¹¹⁵ Kur’ân’da aynı kelime “kederini içine gömme”¹¹⁶ şeklinde zikredilmiştir. Öfkesini yenen kimseye de “Kâzim” denir.¹¹⁷ “Onlar bollukta ve darlıkta sarfederler, öfkelerini yenerler, insanların kusurlarını affederler. Allah iyilik yapanları sever.”¹¹⁸ Ayette özellikle ancak fedakâr kimselerin yapabilecekleri iki özellik dikkat çekmektedir: Birincisi öfkeyi dizginlemek, ikincisi ise affedicidir. İnsanların kusurlarını affetmek olgusu, öfkeyi dizginlemekten daha üstün bir derece kabul edilmiştir. Çünkü kişinin, başkalarının yaptığına misliyle mukabelede bulunma inisiyatifini bulunduğu halde ondan feragat etmesi, kişisel öfkeyi yenmekten daha üstün görülmüştür.¹¹⁹

Allah, cennet ehli içinde gerek gizli gerek açık malını infak edenleri, hiddetli iken öfkelerini yenen kişileri cennet ehlinden saymıştır. Bu hem söylem hem eylemdeki öfkeyi dizginleme aktivitesini içermektedir.¹²⁰ İlmin kapısı Hz. Ali’nin öfke ve öfkelenmeye dair şu veciz sözleri oldukça anlamlıdır: Öfke, delilik hallerinden bir çeşittir; çünkü sahibi pişman olur, şayet pişman olmuyorsa deliliği tam pekişmiş demektir.¹²¹ Öfke, insanın adaletsizce hükmetmesine neden olur. Allah’ın dostları, kendilerini helak edecek şehvet ve öfke gibi dürtülere hâkim olurlar.¹²² Hz. Ali, oğlu Hasan’a yazdığı vasiyetnamede “Öfkeni yen; çünkü ben, sonucu itibarıyla ondan daha tatlı ve daha lezzetli bir yudum görmedim. Sana kaba davranana nazik ol, bir bakarsın o da sana karşı yumuşar”¹²³ derken, komutanlarından Şurayh b. Hânî’ye de “Kendine hâkim ol, öfkelendiğinde onu dizginle ve kontrolün altına al!” tavsiyesinde bulunmuştur. Yine

¹⁰⁴ Âl-i İmrân 3/76. Başka bir ayette “Rabbimizin başışına, genişliği göklerle yer arası kadar olan ve takva sahipleri için hazırlanmış bulunan cennete koşun!” (Âl-i İmrân 3/133) zikredilmiştir.

¹⁰⁵ Bakara 2/40.

¹⁰⁶ Taberî, *Câmi’ü'l-beyân fi te’vîli'l-Kur’ân*, 7/460; Ahmed b. Mustafa Merâgî, *Tefsîr* (Kâhire: Matbaatü Mustafâ el-Babî, 1946), 3/190.

¹⁰⁷ Âl-i İmrân 3/77. Ayrıca bkz. Fetih 48/10.

¹⁰⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 712; İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*, 6/10.

¹⁰⁹ Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn* (Kâhire: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts), 3/290;

¹¹⁰ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdi, *Cemheretü'l-lüga* (Beyrüt: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 2/932.

¹¹¹ Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Saîd b. Mehrân el-Askerî, *el-Furûk el-lügaviyye*, thk. Muhammed İbrâhim Selîm (Kâhire: Dâru'l-İlm ve's-Sakâfe, ts), 392.

¹¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 7/450.

¹¹³ Âl-i İmrân 3/119.

¹¹⁴ Mülk 67/8.

¹¹⁵ İbn Fâris, *Mü'cemü mekâyisi'l-lüga*, 5/184.

¹¹⁶ Yûsuf 12/84

¹¹⁷ Ebû'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga* (Beyrüt: Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1998), 2/138.

¹¹⁸ Âl-i İmrân 3/134.

¹¹⁹ Abdülkerim Yûnus el-Hatîb, *et-Tefsîrü'l-Kur’âni li'l-Kur’ân*, 2/585.

¹²⁰ İbn Receb, *Revâiü't-tefsîr*, 1/207.

¹²¹ Ebû'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin b. Mûsâ Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, thk. Muhammed Abduh (Beyrüt: Dâru'l-Marife, 1992), 733.

¹²² Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, 757, 778.

¹²³ Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, 588.

komutanlarından Hâris el-Hemezanî'ye “Öfkelenmekten sakın; zira öfke, iblisin ordularından büyük bir ordudur” şeklinde emretmiştir.¹²⁴

3.6. Allah, Sabreden ve Tevekkül Edenleri Sever

İman etme, tevhid inancına sahip olma gibi konulardan sonra Kur'ân'ın en çok tavsiye ettiği erdemlerin başında belki sabretme gelmektedir.¹²⁵ S-b-r fiil kökünden türemiş bu kelime, sözlük anlamıyla darda tutmak, hayvanı yemsiz hapsedmek, nefsi, zararlı şeylere karşı hapsedmektir. Şayet sabır, afet ve felaketlere karşı olduğunda, ona göğüs genişliği, göğüs ferahlığı denir.¹²⁶

Yüce Allah, sabretmeleri ve ilahî ölçülere göre hareket eden mü'minlere inkârcıların hiçbir zarar veremeyeceğini¹²⁷, sabırla kendisinden yardım dilenmesini¹²⁸ sosyal hayatta çeşitli olumsuzluklara direnç göstermeleri halinde onları cennetiyle müjdelediğini¹²⁹ haber vermiştir. Bu nedendir ki sıkıntıya giren mü'minler, Allah'tan kendilerine sabru sebat vermesini dilemişlerdir.¹³⁰

Aslı v-k-l olan tevekkül kelimesinin anlamı bir kimseye dayanmak, güvenmek ve kendi yerine vekil/garantör edinmektir. Tevekkül eden kimseye mütevekkil denir. Çünkü vekil, aynı zamanda müvekkilini koruyan kimse demektir.¹³¹ Vekâlet bağlamında mutlak vekil olan sadece Allah'tır.¹³² Kur'ân'da Hz. Peygamber'e, inanmayanların haktan yüz çevirmeleri halinde sadece Allah'a tevekkül edilmesi, ona güvenilmesi emredilmiştir.¹³³

Yüce Allah, aşağıdaki ayette fedakârlık isteyen bazı davranışların neticesini tevekküle bağlamış ve hepsinin sahibine sevap kazandırıcı olduğunu belirtmiştir.¹³⁴ “*Nice peygamberler vardı ki beraberinde kendilerini Rablerine adayanlar bulunduğu hâlde savaşmışlardı. Bunlar, Allah yolunda başarılarına gelenlerden dolayı gevşeklik göstermemiş, (düşmanlarına karşı) boyun eğmemişlerdi. Allah (işte böyle) sabredenleri sever.*”¹³⁵

Hz. Ali, imanın dört temel üzerinde kurulduğunu, onların sabır, yakîn (kesin inanç), adalet ve cihad olduğunu; sabrın şevk, korku, zühd ve teyakkuz esaslarına dayandığını; sabrın kişinin hoşlandığı ve hoşlanmadığı şeylere karşı direnmesi anlamına geldiğini¹³⁶ söylemiştir.

3.7. Allah, Onurlu, Cihad Eden ve Kınanmaktan Korkmayan Kullarını Sever

Allah, kutsal Kitabı'nda izzetin, onur ve şerefın kendisine, sevgili Peygamberine ve mü'minlere ait olduğunu buyurmuştur.¹³⁷ Allah'ın mü'minleri izzet sahibi olarak nitelemesi, onları en yüksek makam ile onure ettiğinin bir göstergesidir. Bilindiği üzere yeryüzündekilerin hepsi nankörlük edip inanmazlarsa da¹³⁸ Yüce Allah, hiç kimseye muhtaç değildir.¹³⁹ Bütün insanlar, inkârcı olsa bile Allah'ın onlara ihtiyacı yoktur ama O, kullarının nankörlüğüne razı olmaz. İnsanlar şükrettiklerinde Allah, hoşnut olur.¹⁴⁰ Kur'ân'da şöyle buyrulmuştur: “*Ey inananlar, sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki (O) onları sever, onlar da O'nu severler. Mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Allah yolunda cihad ederler, hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar. Bu, Allah'ın bir lütfudur, onu dilediğine verir. Allah'(ın lütfu) geniştir, (O), bilendir.*”¹⁴¹

Ayetin, Allah'a iman eden ve onun Peygamberi Hz. Muhammed'i tasdik eden mü'minleri muhatap almıştır. Ayet bir taraftan mü'minlerin, asıl yükümlülüklerini ihmal edip dinlerinden yüz çevirmeleri, Yahudi ve Hristiyanlara karışmaları halinde Allah'a hiçbir zarar vermelerinin mümkün olmadığını

¹²⁴ Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, 652, 670.

¹²⁵ Sabretme ve türevleri için bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mucemu'l-müfehres*, 399-401.

¹²⁶ Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, 12/12; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 474.

¹²⁷ Âl-i İmrân 3/120.

¹²⁸ Bakara 2/153.

¹²⁹ Bakara 2/155.

¹³⁰ Bakara 2/250; A'râf 7/126.

¹³¹ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 882; Reinhart Pieter Anne Dozy, *Tekmilatü'l-me'âcim el-Arabiyye*, 11/103.

¹³² Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, 2/352.

¹³³ Tevbe 9/129; Müzzemmil 73/9.

¹³⁴ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân*, 7/346.

¹³⁵ Âl-i İmrân 3/146.

¹³⁶ Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, 685, 692. Hz. Peygamber, gerçek sabrın, musibetin, insanı ilk sarsmasına (sadme-i ulâ) karşı gösterilen sabır olduğunu haber vermiştir. Bkz. Buhârî, *Cenâiz* 31.

¹³⁷ el-Münâfikün 63/8.

¹³⁸ İbrâhim 14/8.

¹³⁹ Âl-i İmrân, 3/97.

¹⁴⁰ ez-Zümer 39/7.

¹⁴¹ el-Mâide 5/54.

vurgularken, diğer taraftan ise Hz. Peygamber'in irtihalinden sonra Hicaz bölgesinde irtidat olayları ve peygamberlik iddia eden yalancılara tezahür edeceğine işaret etmiştir, denebilir.¹⁴²

Bazı müfessirler, ayetteki “Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki (O) onları sever, onlar da O’nu severler” ifadesinden kastedilenlerin, riddet sürecinde irtidat edenlere savaş açan Hz. Ebubekir ile arkadaşları¹⁴³, Kadisiye savaşına katılanlar¹⁴⁴, Ebû Musa el-Eşarî ve Yemenliler¹⁴⁵, Farslar¹⁴⁶, Ensâr¹⁴⁷ vb. kişi ve gruplar olduğunu söyleseler de bu lokal yorumlar, ayetin belli bir zaman, mekân ve insan grubuyla sınırlanması anlamına gelecektir. Bu ise İslâm’ın alanını sınırlamak olacaktır.

Ayet, oldukça çarpıcı bazı noktalara parmak basmaktadır. Birincisi; Allah onları sever, onlar da O’nu severler. Allah’ın onları sevmesi, ayaklarını sabit kılması, kalplerini İslâm’a açması, sevgili kullarından sayması demektir. İkincisi; mü’minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Bu, onların mü’minlere karşı şefkat sahibi, kâfirlere karşı ise dağ gibi heybetli olmaları demektir. Üçüncüsü; Allah yolunda, İslâm yurdunu ve mü’minleri koruma uğrunda savaşır, münafıklar gibi savaştan kaçmazlar, bütün eforlarını dinleri için harcarlar. Dördüncüsü; kınayıcıların kınamasından çekinmezler. Onlar sadece inançlarına yoğunlaşırlar, yakın veya uzak olsun hiçbir kimsenin yadırgamasına, kınamasına ilgi duymazlar. Bu psikolojiye sahip olmaları, Allah’ın kendilerine bir ihsânı ve armağanıdır.¹⁴⁸ Ahirette kurtulacak kimseler, ancak onurunu koruyan kimselerdir. Onlar, Allah’a verdikleri söze bağlı kalanlar, tasdikten sonra dinlerini Allah’a has kılanlardır.¹⁴⁹

3.8. Allah Adalet Sahibi Kullarını Sever

Adalet, a-d-İ filinin mastarıdır. Eşitlik,¹⁵⁰ dengeli karar verme,¹⁵¹ insaf¹⁵² ve hak yolda yürümek anlamlarına¹⁵³ geldiği gibi, hak üzere hüküm verme anlamına da gelir.¹⁵⁴ Adalet, zulüm ve cevrü cefanın zıddıdır.¹⁵⁵ Sosyal ilişkiler bağlamında ise Allah’ın ilk emrettiği¹⁵⁶, sevip takdir ettiği erdemli bir davranıştır.¹⁵⁷ Kur’ân’daki “kıst” sözcüğü de bir yönüyle adalet demektir. Bir türevi Türkçede taksit diye bilinir. Çünkü taksit, bir borcu veya bir ödemeyi belli aralıklarla eşit/adaletli dilimlere halinde yerine getirmektir.¹⁵⁸ Yine Türkçedeki “insafli ol”, “insaf et” gibi cümlelerdeki insaf” kelimesi “adaletli ol, adaletle davran” manasına gelmektedir.¹⁵⁹

Kur’ân’da adalet vasfı gerek hukuksal gerekse sosyal boyutta vurgulanmış bir erdemdir. Örneğin Yüce Allah, peygamberine muhatabı kim olursa olsun insanlar arasında hükmettiğinde adaletle hükmetmesini emretmiştir.¹⁶⁰ Çünkü adil olma vasfı, beraberinde Allah’ın sevgisini getirmektedir. Sosyal ilişkiler bağlamında da adalet vasfının ihmal edilmemesi vurgulanmıştır. Münazaa ve münakaşa sürecindeki iki birey veya iki grup arasında da adaletin tahakkuku için çalışılması emredilmiştir.¹⁶¹ Kısacası Allah’ın sevgisini kazanmak için hem savaşta hem barışta adaletten sapılmaması bir şart olarak zikredilmiştir.¹⁶²

Hz. Ali, adaleti imanının oturduğu dört temelden biri olarak saymış¹⁶³, Hz. Ali, adaleti imanının oturduğu dört temelden biri olarak saymış, “Allah, şüphesiz adaleti ve iyilik yapmayı emreder...” (Nahl, 14/90) ayeti

¹⁴² Taberî, *Câmi’ü'l-beyân fi te’vili’l-Kur’ân*, 10/409.

¹⁴³ Mâtürîdî, *Tefsîrü'l-Mâtürîdî (Te’vilâtu ehli’s-sünne)*, 9/181.

¹⁴⁴ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur’âni’l-‘azîm*, 4/1160.

¹⁴⁵ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân an tefsîri’l-Kur’ân* (Beyrût: Dâru İhyâü’t-Türâsi’l-Arabî, 2002), 4/78; Nâsiruddîn Ebû Said Abdullâh b. Ömer el-Beyzâvî, *Envârü’t-tenzil ve esrârü’t-te’vil* (Beyrût: Dâru İhyâ Türâsi’l-Arabî, 1997), 2/132; Receb el-Bağdâdî, *Revâiü’t-tefsîr*, 1/441;

¹⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 16/48. Râzî, burada Selmân-ı Fârisî’nin bulunduğu bir toplulukta elini onun üzerine koyarak “Bütün benliğime hâkim olan Allah’a yemin ederim ki iman, Süreyya (Ülker) yıldızında olsaydı bunlardan (Selman’ın kavminden) bazı kişiler onu mutlaka elde ederlerdi” şeklindeki rivayete telmihte bulunduğu muhtemeldir. Bkz. Tirmizî, *Menâkıb* 90.

¹⁴⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi’l-Kur’ân*, 6/620.

¹⁴⁸ Abdülkerim Yûnus el-Hatîb, *et-Tefsîrü’l-Kur’âni li’l-Kur’ân*, 3/1120-1123.

¹⁴⁹ Cârullâh Ebû’l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, *Atvâku’z-zeheb fi’l-mevâ’iz ve’l-hutab*, thk. Ahmed Abdü’t-Tavvâb Avd (Kâhire: Dâru’l-Fadîle, ts.), 9.

¹⁵⁰ İsfahânî, *Mufredât*, 551; Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, 29/444.

¹⁵¹ Bkz. İbn Fâris, *Mü’cemü mekâyisi’l-lüga*, 4/246.

¹⁵² Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 856.

¹⁵³ Bkz. Ebû’l-Hasan Alî b. Muhammed el-Cürcânî, *Kitâbu’l-Ta’rifât* (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1983), 147.

¹⁵⁴ Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, 29/444.

¹⁵⁵ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 4/153.

¹⁵⁶ en-Nahl 16/90.

¹⁵⁷ el-Mâide 5/42; el-Hucurât 49/9; el-Mumtahine 60/8. Kur’an’da farklı formlarda geçen “adalet” kavramı için bkz. el-Bakara 2/48, 2/282; en-Nisâ 4/58, 4/129; el-Mâide 5/8, 5/95; el-En’âm 6/1, 6/152; en-Nahl 16/90; el-Hucurât 49/9; el-İnfîtâr 82/6-7.

¹⁵⁸ Ezherî, *Tehzîbü’l-lüga*, 3/299; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 7/378; Zebîdî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, 20/28.

¹⁵⁹ Bkz. Râgib İsfahânî, *Mufredât*, 809.

¹⁶⁰ el-Mâide 5/42.

¹⁶¹ el-Hucurât 49/9.

¹⁶² Mumtahine 60/8.

¹⁶³ Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, 685.

hakkında “Adalet, hakkı gözetmektir” yorumunu yapmıştır¹⁶⁴ başka bir yerde ise “Zulmün karşısında adaletten daha güzel bir bedel/karşılık yoktur” demiştir.¹⁶⁵ Zemahşerî ise Hz. Ali’yi tasdik edercesine adalet kaynağının sirmalanmış aynadan ve üstün zekâ ürünü güzel sözden daha saydam olduğunu; adil kimsenin, mü’min kardeşinin hakkını gasp etmekten son derece tiksindiğini ve onu kardeşine tevdi ettiğini¹⁶⁶ söylemiştir.

SONUÇ

Yüce Allah, mutlak tasarruf sahibi olduğu mülkünde adaletle hükmünü verir, onun çizdiği doğrultuda adalet üzere davrananları sever. İyilik yapanları ancak iyilikle mükâfatlandırır, kötülük yapanları da misliyle cezalandırır, onlara zerre miktarı zulmetmez. Hiçbir kulunu işlemediği suç ve hatadan ötürü sorguya çekmez, işlemediği suçlardan onu sorumlu tutmaz. Kimsenin amelini zayi etmez, kulunu başkasının işlediği suçla hesaba çekmez ve takatinin fevkindeki şeyler ile mükellef kılmaz.

Kur’ân’ın, Allah’ın sevgisini kazandıran davranış ve ölçütleri vurguladığı bilinmektedir. Allah’a iman etme, en başta onu daha sonra Peygamberini sevmeyi, öğretilerine mazeretsiz uymayı gerektirir. İnsanı kemâle erdiren sevgi erdemi, insanları birbirine bağladığı gibi Allah’ın koyduğu ilke ve prensipleri kabul eden mü’minleri de Allah’a bağlayan güçlü bir iletişim olduğu söylenebilir. Mü’min insanın sevgisi hem dünya hem ahiret hayatını kapsarken inanmayan kimsenin sevgisi ise sadece dünya ile sınırlı olmaktadır.

Mü’min açısından doğal olarak sevgilerin başında Allah ve mü’minlere kendilerinden daha yakın olan Resulü’nü sevme gelmektedir. Bu sevgi, mü’min için bir seçenek değil, aksine akidevî bir zorunluluk olup ona herhangi bir muhayyerlik alanı bırakılmamıştır. Zaten bir söylemin eyleme intikali ancak sevgi ve muhabbetle gerçekleşmesine bağlıdır. Çalışmada Allah’ın sevgisini mucip kılan davranışlar uygulandığında, ona ahirette herhangi bir korku ve üzüntünün olmayacağına dair müjdeler verildiği tespit edilmiştir.

Çalışmada tespit edilen noktalardan biri Allah’ın sevgisini kazandıran erdemler, aynı zamanda sahibini ideal ahlaka sahip kılan değerler olduğudur. Bunlar, herkesin kolay şekilde üstesinden gelebileceği davranışlar değildir. Zaten ahlaklı olma, bütün ibadet ve sosyal ilişkilerin üst kimliği başka bir ifadeyle üst başlığı konumundadır. Hz. Peygamber’in, dinin güzel ahlak olduğunu söylemesindeki hikmet burada kendini göstermektedir.

Müfessirlerin, h-b-b fiilinden türemiş kavramlar ile Allah’ın sevdiği davranışlar konusunda farklı tefsir ve yorumlar yapmış olsalar da söz konusu yorumların, birbiriyle çelişen değil aksine birbirini tamamlayıcı nitelikte oldukları müşahede edilmiştir. Yukarıda verilen bilgilerden hareketle Allah-kul ilişkisinin âbid-mabûd, habîb/seven-mahbûb/sevilen olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî**, Muhammed Fuâd. *el-Mü’cemü’l-müfehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*. İstanbul: el-Matbaatü’l-İslâmiyye, 1982.
- Ahfeş el-Evsat**, Ebû’l-Hasen Saîd b. Mes’ade. *Me’âni’l-Kur’ân*. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü’l-Hancî, 1990.
- Askerî**, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Saîd b. Mehrân. *el-Furûk el-lügaviyye*. thk. Muhammed İbrâhim Selîm. Kâhire: Dârü’l-İlm ve’s-Sakâfe, ts.
- Begavî**, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd el-Ferrâ. *Meâlimü’t-tenzîl fi tefsîri’l-Kur’ân*. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi’l-Arabî, 1999.
- Bezvâvî**, Nâsiruddîn Ebû Said Abdullâh b. Ömer. *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâ Türâsi’l-Arabî, 1997.
- Buhârî**, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil. *Sâhîhu’l-Buhârî*. İstanbul: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1979.
- Cevherî**, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh tâcu’l-luga ve shâhu’l-Arabiyye*. 6 Cilt. Beyrût: Dârü’l-İlm li’l-Melâyîn, 1987.
- Cürcânî**, Ebû’l-Hasan Alî b. Muhammed. *Kitâbu’t-Ta’rifât*. Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983.
- Dozy**, Reinhart Pieter Anne. *Tekmiletü’l-me’âcim el-Arabiyye*. çev. Muhammed Selîm en-Na’îmî. 11 Cilt. Bağdat: Vizâretü’s-Sekâfe ve’l-İ’lâm, 1979.

¹⁶⁴ Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, 728.

¹⁶⁵ Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, 655.

¹⁶⁶ Zemahşerî, *Atvâku’z-zehab fi’l-mevâ’iz ve’l-hutab*, 26.

- Ebû Dâvûd**, Süleymân b. Eş'âs. *Sünen*. thk. M. Muhyiddîn Abdulhamid. Riyâd: Dârü'l-Fikr, ts.
- Ebû Hayyân el-Endülüsi**, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf. *el-Bahrü'l-muḥîṭ*. 10 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1999.
- Ebû Zehra**, Muhammed. *Zehretü't-tefâsîr*. 10 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr el-Arabî, ts.
- Enbârî**, Ebü'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Esrâru'l-Arabiyye*. Kâhire: Dârü'l-Erkam, 1999.
- Ezherî**, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüga*. 8 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, 2001.
- Ferâhîdî**, Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-ayn*. 8 Cilt. Kâhire: Dârü Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- Hicâzî**, Muhammed Mahmud. *et-Tefsîrû'l-vâdih*. 3 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Cîyl el-Cedîd, 1993.
- İbn Acîbe**, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî. *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. 7 Cilt. Kâhire: Hasan Abbâs Zekî, 1998.
- İbn Âdil**, Ebû Hafs Siracuddîn Ömer b. Ali en-Nu'mânî. *el-Lübâb fî ulûmi'l-kitâb*. 20 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Âşûr**, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dârü't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Atiyye el-Endülüsi**, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib el-Muhâribî. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Düreyd**, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî. *Cemheretü'l-lüga*. thk. Remzî Münîr Ba'labekî. 3 Cilt. Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Ebû Hâtîm**, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*. 9 Cilt. Riyâd: Mektebetü Nazzâr Mustafa el-Bâz, H/1419.
- İbn Ebû Zemenîn**, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. İsmâ el-Mürri el-Kurtubî. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîz*. thk. Ebû Muhammed Hüseyin b. Ukkâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz. 5 Cilt. Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2002.
- İbn Fâris**, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris Zekerriyya. *Mü'cemü mekâyisi'l-lüga*. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1991.
- İbn Manzûr**, Ebû Fadl Cemâluddîn Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dârü Sâdır, 3. Basım, 1300.
- İbn Receb**, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Bağdâdî. *Revâiü't-tefsîr*. thk. Ebû Muâz Târik b. İvadullah b. Muhammed. 2 Cilt. Riyâd: Dârü'l-Asîma, 2001.
- İbn Sîde**, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsi. *el-Muhkem ve'l-muhîṭü'l-a'zam*. thk. Abdülhamid Handâvî 11 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- İbnü'l-Cevzî**, Ebü'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî. 4 Cilt. Beyrût: 2001.
- İbnü'l-Enbârî**, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım. *ez-Zâhir fî meani kelimâti'n-nâs*. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- İbnü'l-Münzir** en-Nîsâbü'rî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm. *Tefsîrû'l-Kur'ân*. thk. Sa'd b. Muhammed es-Sa'd. 2 Cilt. Medine: Dârü'l-Meâsır, 2002.
- İsfahânî**, Râgıb. *el-Müfredât*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, H/1412.
- Kâsımî**, Muhammed Cemâluddîn. *Mehâsinü't-te'vîl*. 9 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H/1418.
- Kirmânî**, Tâcü'l-Kurrâ Ebü'l-Kâsım Burhânuddîn Mahmûd b. Hamza. *Garâibu't-tefsîr ve 'acâ'ibu't-te'vîl*. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, ts.
- Kurtubî**, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiu'li ahkâmi'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.

- Kuşeyrî**, Ebü'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin. *Letâ'ifü'l-işârât*. 3 Cilt. Kâhire: el-Hey'etü'l-Misriyye, ts.
- Mâtürîdî**, Ebü Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Tefsîrü'l-Mâtürîdî/Te'vilâtu ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâslûm. 10 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdî**, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb. *Tefsîrü'l-Kur'an (en-nüket ve'l-'uyûn)*. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Mazharî**, Muhammed Senâullah Pânîpetî. *et-Tefsîru'l-Mazharî*. thk. Gulâm Nebî Tunusî. 10 Cilt. Pakistan: Mektebetü'r-Rüşdiyye, 1412.
- Merâgî**, Ahmed b. Mustafâ. *Tefsîrü'l-Merâgî*. 30 Cilt. Kâhire: Mektebetü ve Matba'atu Mustafâ el-Babî el-Halebî, 1946.
- Mukâtil b. Süleymân**, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî. *Tefsîr*. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâs, 2002.
- Mücâhid**, Ebü'l-Haccâc b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî. *Tefsîru Mücâhid*. thk. Muhammed Abdüsselâm Ebü'n-Nîl. Kâhire: Dârü'l-Fikr el-İslâmî, 1989.
- Müslim**, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nesefî**, Ebü Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkindî. *et-Tefsîr fî (ilmi)'t-tefsîr*. thk. Mâhir Edîb Habbûş ve diğeri. İstanbul: Dârü'l-Lübâb li'd-Dirâsât, 2019.
- Nesefî**, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil*. 3 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kelim et-Tayyib, 1998.
- Neşvân el-Himyerî**, Ebü Saîd Neşvân b. Sa'd b. Ubeydullâh. *Şemsu'l-ülûm ve dev'ü kelâmi'l-Arab mine'l-külûm*. 11 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr el-Muâsır, 1999.
- Nisâbü'rî**, Mahmûd b. Ebü'l-Hasan b. el-Hüseyn el-Gaznevî. *İcâzü'l-beyân 'an me'âni'l-Kur'an*. thk. Hanîf b. Hasan el-Kâsımî. Beyrût: Dârü'l-Garb el-İslâmî, H/1415.
- Ömer**, Ahmed Muhtâr Abdülhamîd. *el-Bahsü'l-lügavî inde'l-Arab*. Kâhire: Alemü'l-Kütüb, 2003.
- Ömer**, Ahmed Muhtâr Abdülhamîd. *Mü'cemü'l-lügati'l-Arabiyye el-muâsıra*. 4 Cilt. Kâhire: Alemü'l-Kütüb, 2008.
- Râzî**, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1999.
- Rızâ**, Reşîd. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîrü'l-menâr)*. 12 Cilt. Kâhire: Heyet, 1990.
- Sâbûnî**, Muhammed Ali. Safvetü't-tefâsir. 4 Cilt. Kâhire: Dârü's-Sâbûnî, 1997.
- Sa'lebî**, Ebü İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'an*. 10 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, 2002.
- Se'âlibî**, Ebü Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf. *el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'an*. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 1997.
- Sem'ânî**, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdulcabbâr. *Tefsîrü'l-Kur'an*. 6 Cilt. Riyâd: Dârü'l-Vatan, 1997.
- Semîn el-Halebî**, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm. *ed-Dürrü'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. 11 Cilt. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, ts.
- Semîn el-Halebî**, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm. *Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Siddîk Hasan Hân**, Ebü't-Tayyib Muhammed el-Kannevcî. *Fethu'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'an*. 15 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992.
- Suyûtî**, Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn. *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, ts.
- Şa'râvî**, Muhammed Mütevellî. *el-Havâtur havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 20 Cilt. Kâhire: Matbaatü Ahbâr el-Yevm, ts.

- Şerîf er-Radî**, Ebü'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin b. Mûsâ. *Nehcü'l-belâga*. thk. Muhammed Abduh. Beyrût: Dârü'l-Marife, 1992.
- Şevkânî**, Muhammed b. Ali. *Fethü'l-kadîr*. 6 Cilt. Dimaşk: Dârü İbn Kesîr, 1993.
- Şinkîfî**, Muhammed Emîn b. Muhammed el-Muhtâr. *Edvâü'l-beyân fî izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*. 9 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1995.
- Taberî**, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî. *Câmi'ü'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tantavî**, Muhammed Seyyid. *et-Tefsîrû'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 15 Cilt. Kâhire: Dârü'n-Nahda, 1997.
- Tirmîzî**, Ebü İsâ Muhammed. *Sünenü't-Tirmîzî*. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1980.
- Vâhidî**, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Komisyon. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Vâhidî**, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *et-Tefsîrû'l-basît*. thk. Komisyon. 25 Cilt. Riyâd: Câmîatu Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, H/1430.
- Yahyâ b. Sellâm**, Ebü Zekeriyâ b. Ebî Sa'lebe et-Teymî. *Tefsîrû Yahyâ b. Sellâm*. 2 Cilt. Beyrût: Hind Şelebî, 2004.
- Yazır**, Elmalılı Muhammed Hamdî. *Hak Dini Kuran Dili*. 9 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Yûnus el-Hatîb**, Abdülkerim. *et-Tefsîrû'l-Kur'âni li'l-Kur'ân*. 16 cilt. Kâhire: Dârü'l-Fikr el-Arabî, 1970.
- Zebîdî**, Muhammed Murtazâ. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Heyet. 40 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Hidâye, ts.
- Zeccâc**, Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*. 5 Cilt. Beyrût: Alemü'l-Kütüb, 1988.
- Zemahşerî**, Cârullâh Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.
- Zemahşerî**, Cârullâh Ebü'l-Kâsım Mahmûd. *Rebû'l-ebrâr ve nusûsu'l-ahyâr*. 5 Cilt. Beyrût: Müessesetü'l-A'lamî, 1992.
- Zemahşerî**, Cârullâh Ebü'l-Kâsım Mahmûd. *Esâsü'l-belâga*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnusûd. 2 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Zemahşerî**, Cârullâh Ebü'l-Kâsım Mahmûd. *Atvâku'z-zeheb fî'l-mevâ'iz ve'l-hutab*. thk. Ahmed Abdü't-Tavvâb Avd. Kâhire: Dârü'l-Fadîle, ts.
- Zühaylî**, Vehbe b. Mustafa. *et-Tefsîrû'l-münîr*. 30 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, 1991.